

ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВА КУЛЬТУРА БІЛОКУРАКИНСЬКОЇ ЛОКАЛЬНИЙ ВАРІАНТ СЛОБОЖАНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (перша половина ХХ століття)

Тетяна Віхрова

УДК 39(477.61)“19”

У статті розглянуто окремі компоненти традиційно-побутової культури Білокуракинщини першої половини ХХ ст. На основі етнографічних колекцій Луганського обласного і Білокуракинського районного краєзнавчих музеїв подано характеристику костюма та рушників. На базі власних польових досліджень авторка простежила архітектурні особливості, еволюцію весільної та календарної обрядовості.

Ключові слова: Слобожанщина, Білокуракинщина, традиції, конструкція будинків, сорочки, рушники, вишивка, обрядовість.

В статье рассмотрены отдельные компоненты традиционно-бытовой культуры Белокуракинщины первой половины ХХ в. На основе этнографических коллекций Луганского областного и Белокуракинского районного краеведческих музеев дается характеристика костюма и «рушников». На базе собственных полевых исследований автор прослеживает архитектурные особенности, эволюцию свадебной и календарной обрядности.

Ключевые слова: Слобожанщина, Белокуракинщина, традиции, конструкция домов, «сорочки», «рушники», вышивка, обрядность.

The article considers individual elements of the folkways culture of Bilokurakynshchyna in the early to mid-XXth century. Based on ethnographic collections of the Luhansk Regional and Bilokurakyn District Local History Museums, the authoress presents the descriptions of costumes and towels. Grounded on auctorial field studies, she also retraces the architectural features and the evolution of bridal and calendar rituals.

Keywords: Slobozhanshchyna, Bilokurakynshchyna, traditions, architecture of buildings, chemises, towels, embroidery, rituals.

Білокуракинський район розташований у північній частині Луганської області. За історико-етнографічним районуванням ця територія входить до складу Слобожанщини, репрезентуючи її південно-східний варіант. Підвищений інтерес до вивчення цього краю спричинили драматичні історичні події 2014-го та наступних років. Тому фіксація традиційно-побутової культури Південно-Східної Слобожанщини цікава не лише в контексті вивчення місцевих старожитностей, але також має значення для дослідження етнокультурного різноманіття України.

Наприкінці ХІХ ст. територію сучасної Білокуракинщини вивчали за програмою Харківського губернського статистичного комітету. У збірці, виданій за результатами дослідження, розміщено дві статті, присвячені залюдненню й фольклору слободи Білоку-

ракиної (нині — смт Білокуракине), а також статті, у яких описано архітектуру, костюм та обряди слобід Нещеретової, Олександрівки та Павлівки [2, с. 349–488, 641–731, 120–132, 939–947, 988–991].

Залюднення території сучасного Білокуракинського району почалося ще у ХVІІІ ст. Білокуракине було засноване князем Б. Куракиним — за легендою, цю землю йому подарував Петро І. Цілеспрямованим заселенням цих земель активно займався син князя Б. Куракина — О. Куракин, який мав особливу схильність до українців. Він розсилав агітаторів, які переманювали велику кількість українських селян від сусідських поміщиків, а також з Воронежської, Полтавської, Чернігівської, Київської та інших віддаленіших губерній.

Більшість населення в слободах і на хуторах, розташованих на території сучасного

Білокуракинського району, складали українці, поряд з якими мешкала незначна кількість російських селян. Деякі поселення були моноетнічними, інші — змішаними. У змішаних селах, наприклад, у Павлівці, росіяни асимілювались українцями. У моноетнічних селах зберігалася культурна ідентичність мешканців. Проте в деяких українських слободах селяни відчували вплив російської культури, що позначилося на їхній мові. Цей вплив був пов'язаний з особливостями їхнього господарювання. Наприклад, мешканці слободи Нецеретової, які ходили на заробітки в Область Війська Донського, вживали російські слова. Між українськими та російськими селянами були добросусідські відносини, але майже до кінця 1950-х років міжетнічні шлюби були небажаними. Російські селяни за нареченими їздили у віддалені села (СПМ).

Старобільський повіт, до складу якого входила територія Білокуракинського району, упродовж XIX ст. був переважно українським. Такою Білокуракинщина залишається й сьогодні. Так, за даними X ревізії 1858 року і перепису населення 1897 року, етнічний склад населення Старобільського повіту не змінювався: 83,4 % населення складали українці, 14,7 % — росіяни [3, с. 15]. Сьогодні населення Білокуракинського району майже моноетнічне. За даними перепису 2001 року, 90,7 % мешканців району складають українці, 8,5 % — росіяни. До того ж, порівняно з 1989 роком, українцями себе визнали на 2,8 % більше, а росіянами — на 2,7 % менше, що відповідає загальноукраїнській тенденції в часи незалежності [5, с. 94]. Про значний асимілятивний потенціал української культури свідчить також мовна ситуація на Білокуракинщині: 20,3 % росіян і 59 % білорусів (друга за чисельністю національна меншина) вважають рідною українську мову [5, с. 115].

Збереженню традиційної культури в Білокуракинському районі сприяє те, що від самого початку заселення і до сьогодні він залишається аграрним.

Одним з характерних культурних елементів є народна архітектура Білокуракинщини. Вона характеризується використанням різноманітних матеріалів, відповідно до природних особливостей краю: до 1950-х років хати будували з глини, мергелю та дерева. Найпоширенішими були глино-мергельні споруди. Стіни робили з вальків, виготовлених з глино-солом'яної суміші, між якими забивали шматки мергелю. Іноді в такий самий спосіб обкладали дерев'яні будівлі — стіни потім зтирали глиною та білили. Глино-мергельні стіни були завтовшки 40–50 см.

Глину й мергель також використовували для настилення долівки. Спочатку насипали шар золи зі стебел соняшника, що їх використовували для опалення будинків. Золу для новобудов збирали всім селом. Цей шар захищав долівку від комах. Поверх золи укладали шар із глиняних вальків і мергелю, який зтирали глиною та гноєм. Зазвичай такі хати зводив колектив найвправніших односельців.

Дерев'яні хати будувала група теслярів — одна на кілька сіл. Для будівництва використовували дуб, пізніше — сосну, вербу. Спочатку хату з колод споруджували в лісі. Потім колоди маркували, розбирали і перевозили до села, де знову збирали хату. За сезон — з весни до осені — теслярі зазвичай споруджували дві-три хати. Робота теслярів коштувала дорого, тому дерев'яні хати будували тільки заможні селяни.

До 1930-х років житло мало своєрідне видовжене планування. У таких будівлях розміщувалося житлове приміщення і приміщення для худоби, які, для збереження тепла, не перегороджували стіною, а відділяли завісою (ЛВІ).

У російському селі Коноплянівка в 1930-х роках будували здебільшого глинобитні хати, а пізніше — дерев'яні, зокрема з верби. Дахи споруджували з подовженими *звісами*, які підпиралися стовпчиками (ПОА). Така конструктивна особливість була характерна й для російського населення Новоайдарського району Луганської області [1].

У 1960-х роках почали споруджувати будинки з цегли.

Пересічений характер місцевості зумовив цікаву особливість розташування обійсть у деяких селах — уздовж балок.

Серед обрядів, пов'язаних з будівництвом житла, інформатори згадували про звичай закладати монети на горищі над покуттям. Також на ночівлю в новому будинку першою запускали кішку. Так робили і в українських, і в російських селах. У деяких українських селах під час входу в новий дім гості підкидали господаря і господиню до стелі («щоб аж вліпилися») — «щоб сім'я була кріпкою і хата не валилася» (ГМП; ПОА).

З компонентів костюма, характерного для Білокуракинщини, у музейних колекціях представлені жіночі *сорочки, спідниці, керсетки, кохти* та *намисто з дукачами*. Більшу частину колекцій складають *сорочки*. У Луганському обласному краєзнавчому музеї (ЛОКМ) зберігається 74 українські жіночі *сорочки*, з них понад третина (29) побутувала на території Білокуракинського району, до того ж майже половина (24 з 58) домотканих *сорочок* була знайдена саме тут. Зазначені цифри свідчать про те, що Білокуракинщина вирізняється з-поміж інших районів Луганської області сталою традиційною культурою.

На території району побутувала й більшість архаїчних *додільних сорочок*. Ці *сорочки* мають різний крій рукава (зі вставками та суцільнокроєні) та різноманітні типи орнаментування. В їхній орнаментиці трапляється поєднання архаїчних та модерних мотивів і технік. Так, на оплеччях двох *сорочок* низзю червоною заповоччю вишито архаїчний орнамент — ромби з крапками, а вздовж рукава хрестиком в червоно-синій гамі — рослинний мотив (іл. 6). На одній *сорочці* на оплеччі відтворено геометризований орнамент з двох центрованих композицій (птахи обабіч дерева). Вишивка виконана хрестиком червоною і коричневою заповоччю (іл. 4). Такі візерунки характерні для рушників, але в орнаментиці *сорочок* орнітоморфні мотиви трапляються досить рідко.

На Білокуракинщині побутували *сорочки*, в орнаментиці яких поєднуються прийоми, характерні для Полтавщини й Чернігівщини: вирізування і монохромна лиштва зі вкрапленнями червоного та чорного або синього. Відтворено також притаманні мотиви — восьмипелюсткові розетки й геометризовані гілки. Подібний стиль орнаментиці зумовлений процесом залюднення регіону, який був спрямований, зокрема, з Полтавської та Чернігівської губерній. В орнаментиці *сорочок*, вишитих хрестиком у біхромній гамі, іноді простежується наслідування стилістики узорів, виконаних більш ранніми техніками — вирізуванням і лиштвою: геометризована гілка з восьмипелюстковими розетками і трояндами, деревоквітка, ромб з подовженими сторонами тощо. Більшість *сорочок* належить до пізнішого періоду. Це відрізняє або короткі (*до підтички*) *сорочки* з плечовими вставками, орнаментовані біхромними пишними рослинними узорами, виконаними хрестиком.

Нагрудний одяг представлений *керсетками* і *кохтами*. У колекції обласного музею зберігаються *керсетки* із чорного плісу, вовняної і бавовняної тканини. *Керсетки* суцільнокроєні з розширенням від лінії талії силуетом. По спинці від лінії талії *керсетки* розширюються за допомогою бантових зборок зі шитими клинами. Кількість зборок коливається від чотирьох до дванадцяти, найчастіше їх шість. Горловина кругла. Застібка розташована по центру. Особливістю *керсеток* є їхня довжина, яка коливається від 50 см до 65 см, і співвідношення верхньої (до талії) і нижньої частин, що складає у більшості виробів 3:2. Подібний крій мали *керсетки* Донеччини. Короткі *керсетки* характерні й для Північної Чернігівщини. Орнаментували такі вироби вздовж застібки і по нижньому краю шляхом нашивання смужок тканини, стрічок, мережива, застосування декоративних швів. Декоративними засобами підкреслювали лінію талії по спинці: смугами тканини, декоративними швами, дрібними гудзиками (іл. 3).

Світлини до статті Т. Віхрової *

1. Дукач-«хрестовик».
с. Грицаївка.
Колекція ЛОКМ

2. Спідниця-«шарафан».
с. Павлівка.
Колекція ЛОКМ

3. Керсетка. с. Павлівка.
Колекція ЛОКМ

4. Орнаментака жіночої сорочки (фрагмент).
с.мт Білокуракине.
Колекція ЛОКМ

5. Рушник (фрагмент).
с. Олексіївка.
Колекція БРМ

6. Орнаментака жіночої сорочки (фрагмент).
с. Романівка.
Колекція ЛОКМ.

7. Рушник (фрагмент). с. Павлівка.
Колекція БРМ

* Усі представлені зразки – початку ХХ ст., з Білокуракинського району Луганської області.
1–4, 6 – світлини С. Пивоварова; 5, 7 – світлини Т. Віхрової.

Новим видом жіночого одягу, який увійшов у селянський побут наприкінці XIX ст., були *кохти*. В одних слободах Старобільського повіту *кохти* слугували буденним вбранням, а старовинна *керсетка* — святковим, а в інших — старі *кохти* носили в будень, а нові — у свята. В обласному музеї зберігаються *кохти* традиційного крою та орнаментики. *Кохти* (*холодайки* і *ватянки*) пошиті з бавовняної тканини, мають трапецієподібний силует. Рукава вшивні, звужені. Горловий виріз круглий, застібка по центру. Край пілок і рукавів, лінія застібки та горловина орнаментовані декоративним швом і кольоровими стрічками.

Наприкінці XIX ст. у Старобільському повіті розповсюдилися *шарафани* — спідниці з бавовняної тканини. У більшості слобід *шарафани* як новий вид одягу були святковими. У великих слободах з розвинутою торгівлею, де значним був вплив міської моди, дерга вийшла з ужитку, а *шарафани* стали і святковим, і буденним одягом. *Шарафани* з колекції Луганського обласного краєзнавчого музею виготовлені з вовняної і бавовняної тканини коричневого й чорного кольору, поділ прикрашено смугами чорного плісу. Багатством орнаментики вирізняється *спідниця*, що побутувала в с. Павлівка Білокуракинського району. Вона пошита із чорної вовняної тканини, із широкими складками. Уздовж подолу нашито смугу чорного плісу, сутажну тасьму й стрічки зеленого та червоного кольорів. Розташовані поверх плісу тасьма і стрічки утворюють стилізований рослинний узор (іл. 2).

На жаль, у колекціях обласного і районного музеїв відсутній *очіпок*, що побутував на території саме Білокуракинського району. У колекції Луганського музею є парчевий *очіпок*, знайдений на території сусіднього Троїцького району: округлий, з низькою тулією і трикутними *наушниками*. В етнографічному нарисі кінця XIX ст. описано *очіпок* іншої форми, що побутував на території також сусіднього Сватівського району, так званий *сідластий*: з двома півкруглими туліями. Наприкінці XIX ст. в

Старобільському повіті очіпки майже вийшли з ужитку й основним головним убором стали *хустки*. *Хустку*, зав'язану під підборіддям, уважали ознакою панянок. У слободі Нещеретовій такий спосіб одягання *хустки* так і називали — *запаняться*.

Найпопулярнішими прикрасами були *намисто* (коралове, скляне дуте і зі скляної пасти) і *дукачі*. На території Старобільського повіту термін *дукачі* не вживали, найчастіше їх називали *рублями*. У колекції Луганського музею представлено *намисто* зі скляної пасти (*кам'яне*) чорного кольору, до якого прикріплено вісім *дукачів* — *хрестовиків*. Два *дукачі* срібні, шість — виготовлені з білого металу. *Дукачі* мають припаяне вушко у вигляді сердечка. На лицьовому боці — примітивно гравійований хрест із римською цифрою «І» посередині. Усі *дукачі* оправлені плетеним дротяним шнуром. Вірогідно, що зразком для виготовлення цих *дукачів* слугували срібний *рубль* Петра I (1722–1725 рр.) та срібні *полтинники* часів Павла I (1797–1800 рр.). Ця прикраса побутувала на території Білокуракинського району (іл. 1). Там само було знайдено мідний *дукач*, який за своїм типом подібний до литих *коронаційних дукачів* і пов'язаний з ними технікою виконання та іконографією. На лицьовому боці зображено жіноче погруддя на тлі квітів. На звороті — поясне зображення св. Параскеви-П'ятниці в одязі черниці з німбом, яка тримає хрест і сувій. Язичницький культ Параскеви був дуже поширений в Україні. Її вважали покровителькою жіночих робіт, шлюбів, божеством плідності, тому її зображення на жіночій прикрасі цілком закономірне [4, с. 262].

У Білокуракинському районному музеї (БРМ) представлений російський костюм. *Сорочка* коротка бавовняна, рукава пришиті по пітканню і закінчуються дрібними зборками, які утворюють оборку. Горловина кругла, призбирана. Оплеччя вишито коричневими нитками. Геометризований узор складається з вузьких ліній *ламаной гілки* з ромбами, розділеними на чотири частини (трансфор-

мована ідеограма засіяного поля), і квітковою гірляндою з піврозетками. Другим компонентом російського костюма є *сарафан*, пошитий з бавовняної тканини темно-синього кольору. *Сарафан* на бретельках, які ззаду сходяться під кутом. Від прямої кокетки заложені дрібні зборки. Бретельки й кокетку оздоблено смугами чорного плісу, поділ прикрашено декоративним швом. Край підшито вузькою смугою жовтої тканини. У музеї є також широкий пояс зеленого кольору, з вузькими різнокольоровими смугами, що побутував у російському селі.

Перехідним періодом від національного до міського костюма були 1950-ті роки. У цей час ще носили домотканий одяг: і як святковий, і як повсякденний. У деяких селах у полотняному одязі діти ходили до школи, проте загалом традиційне вбрання швидко витіснив міський костюм.

Важливим компонентом традиційно-побутової культури українців і росіян є *рушники*. Етнографічна колекція Луганського обласного музею містить 340 *рушників*, з них лише 35 були передані мешканцями Білокуракинського району: частина тамтешніх мешканців і досі вважають їх сімейною реліквією.

Орнаментика *рушників* Білокуракинщини загалом типова. Домоткані *рушники* вишиті хрестиком у червоно-чорній гамі. Верхній ряд декоративної композиції складають вазони, букети, незамкнені вінки, тричастинні композиції з парними птахами, букетами, вазонами. Нижче розміщені реалістичні й стилізовані гірлянди, ромбічний орнамент, бордюрний орнамент з імітацією бахроми. Вишиті узори переплітаються зі смугами мережки. На одному з *рушників*, що зберігається в районному музеї, довжина мережки сягає 52 см. Трапляється *розсипний хрестик*, що імітує мережку. В обласному музеї є так званий *пісний рушник*, вишитий коричневими нитками, і *сюжетний рушник* «Подвір'я». На трьох виробках вишито написи: два іменні, а на третьому «Нетрудна моя работа вышиват была охота» (іл. 7).

Російські *рушники* мають вузькі ткані смуги. Типовим для них є вишитий узор, що

складається з тричастинної композиції з геометризаними зображеннями дерева-квітки і птахів та геометризаних антропоморфних фігурок (іл. 5). Особливістю російських *рушників* є також так звані *фарботки*: смуги мережива на кольоровій тканині.

Рушники з фабричної тканини орнаментовані поліхромним хрестиком і поліхромною гладдю. Узори наслідують композицію і мотиви, відтворені на домотканих *рушниках*, але більш реалістичні й різноманітні.

У першій половині ХХ ст. активно відбувалася трансформація сімейної і календарної обрядовості. Традиційну форму найбільшою мірою зберіг весільний обряд.

Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років обов'язковим атрибутом весілля були *рушники*. Проте в цей час у деяких випадках їх ткала й вишивала не сама наречена (бо не вміла цього робити), а її мати. У 1950-х роках *рушники* ще виготовляли з домотканого полотна, але частіше з міткалю. Вишивали хрестиком і гладдю. До весілля зазвичай готували від чотирьох до десяти *рушників*. У деяких селах до цього часу збереглася традиція, згідно з якою на другий день після весілля невістка вивішувала свої *рушники* в домі чоловіка.

На сватання разом зі сватами приходили наречений, його батьки, брати, хрещений батько. На знак згоди на шлюб дівчина перев'язувала їх *рушниками*, хустками або тканиною. Зауважимо, що в російських селах не було такого звичаю. Іншою обрядовою дією, що свідчила про згоду дівчини, було розрізання нею хліба, що його приносили свати. Існував також інший варіант цього обряду: хліб розрізала мати нареченого. Відрізаючи перший шматок, вона промовляла до нареченої: «Ти, дочка, як цей ломоть, вже відрізаний кусок» (ТМК).

У середу або четвер перед весіллям у нареченого й нареченої випікали *коровай* та *шишки*. У *коровай* обов'язково встромляли гілочку калини. У 1950-х роках *коровай* випікали не в кожній родині, для цього запрошували досвідчену жінку. У російському селі Коноплянівка спочатку не було звичаю випікати *шишки*, їх

почали готувати, «как побратались с украинцами» (СММ). У деяких селах випікали також *сторожа* — гілочки, обмотані смужками тіста. Цей атрибут, який є перехідним від природного до культурного символу Дерева життя, був обов'язковим на весіллях у донських козаків Станично-Луганського району й у російських селах Новоайдарського району, де збереглися своєрідні традиції культури однодворців [1].

У передвесільний вечір збиралися в домі нареченого. До нього приходила наречена з родичами та друзками. Усі сідали за стіл і «вели розмови». На столі стояли весільні атрибути: *гільце* та *житниця*.

Гільце було неодмінним атрибутом весільної обрядовості 1930-х — початку 1960-х років. В одних селах його виготовляли в нареченої, в інших — у нареченого. Основою *гільця* завжди слугувала гілка вишні. Прикрашали її зазвичай традиційно — заплоччю, стрічками, паперовими квітами, цукерками (ТОП). Обрядові дії з *гільцем* мали як традиційний, так і інноваційний характер. На весіллі *гільце* стояло на столі перед нареченими. У деяких селах його везли в РАЦС, де відбувалася реєстрація шлюбу. У скрутні повоєнні роки побувала досить незвична атрибутика весільного дерева: на *гільце* підвішували папірці з назвами злаків, які вирощували в цьому селі, — «щоб був врожай». Таким чином, символіка родючості цього весільного атрибута набувала вербальної форми. Існував також звичай, коли прикрашання *гільця* супроводжувалося повчанням нареченої: «Оце ж ти должна матерею називати, оце ж ти должна робити, оце ж ти должна вставати». На *гільце* обов'язково вішали яблуко, яке гості на весіллі куштували без допомоги рук, передбачаючи, чи солодке буде життя в молодих (ЧНО). Обряд розбирання *гільця* називався *рубити весілля*.

Неодмінним атрибутом весілля в 1950—1960-х роках була так звана *житниця* — пляшка (пізніше — дві) горілки, у яку ставили колоски (іноді їх фарбували в розчині марганцю), перев'язані червоною стрічкою. Пізніше до пляшки почали прив'язувати дві ложки.

Таким чином, *житниця* була трансформацією старовинного весільного атрибута *покраси*. Деяке ускладнення форми цього атрибута супроводжувалося зниженням його семіотичного статусу. У середині ХХ ст. *житниця* стала об'єктом молодіжної розваги: дівчата й хлопці змагалися, хто зуміє викрасти *житницю*. Її зберігали протягом року, а потім розпивали.

Ще на початку 1960-х років у багатьох селах споряджали традиційний весільний *поїзд*: стрічками, паперовими квітами, дзвіночками прикрашали коней, підводи. Сідло нареченого накривали *сідельнею*, тканиною з різнокольорових ниток, яку до весілля сина виготовляла мати. До попони пришивали бахрому, дзвіночки. У 1950-х роках наречений їхав не верхи, а на бричці. Весільний *поїзд* мати з решета обсіпала різним збіжжям, примовляючи: «На щастя, на здоров'я, в добру путь».

У світі нареченого була *світилка* з *мічем* (який ще називали просто *букетом*) — букетом васильків зі свічкою (ССТ).

У деяких селах зберігався спрощений обряд *перепийця*. У воротах на подвір'ї нареченої ставили стілець, на який клали хліб, сіль та ікону. Наречений і дружка пили горілку, виливаючи першу чарку через плече (ГМП).

Перед приїздом нареченого наречена ховалася в сусідів. Її відшукувала й «вкупала» сторона нареченого, після цього наречених заводили в хату й садили за стіл.

До 1960-х років у спрощеному вигляді зберігався центральний обряд традиційного весілля — *покривання молодої*. Свашки ставали на лави й махали рушником над обома нареченими або тільки над нареченою. Потім розплітали й розчісували косу нареченої та пов'язували її хусточку. Ці дії супроводжувалися старовинною піснею: «Покриванка плаче, покриватись хоче» (ССТ).

Наприкінці 1940-х років стрій нареченої був традиційним: полотняна вишита *сорочка*, *керсетка*, домоткана конопляна або вовняна *спідниця*, вишита полотняна *завіска*, *пояс* — «*крайок*». Найбільш сталим компонентом був традиційний *вінок*. У 1950-х — на почат-

ку 1960-х років наречена вже вдягала плаття. З-поміж елементів традиційного костюма обов'язковим залишався *вінок* з різнокольорових квітів. *Вінки* дівчата робили самі з обгорток цукерок, зошитів, кіноафіш. До *вінків* прикріплювали стрічки, рідше — фату (ПВІ). Поступово традиційний *вінок* змінився білим восковим *вінком*. Наречений був у білій сорочці, костюмі, з квіткою на грудях.

У багатьох селах завершальним весільним обрядом було *забивання чопа* — кілка. Це було переважно розважальне дійство. *Чоп* забивали у воротах, на городі або в іншому місці і влаштовували біля нього розваги. Зміст цього звичаю мав два аспекти: по-перше, забезпечення міцності молодій сім'ї, по-друге, завершення певного життєвого кола — у цьому випадку *чоп* забивали тоді, коли брала шлюб остання дитина в родині (ЧНО; ЦСМ).

Зазначимо також, що напередодні весілля до молодого привозили посаг нареченої, який складався з перини, двох подушок та ковдри.

У середині ХХ ст. на території досліджуваного району в спрощеному вигляді збереглися основні календарні обряди.

Стійкою була традиція приготування різдвяної *куті*, яку за звичаєм ставили на покуті на сіно. *Кутю* варили з пшениці-«турки», яку попередньо товкли в дерев'яних ступах. На ніч подрібнені зерна замочували. Кашу готували в печі, додаючи замість цукру буряк або ж варили на рідині з узвару. *Кутю* з цукром або медом готували лише заможніші селяни. Дітей, які приносили *кутю*, пригощали печеними виробами, у тому числі *мазурками* (ватрушками з медом) (ЦПЯ). У російських селах звичай носити *кутю* був запроваджений під впливом українців (СПМ).

Досить довго зберігалися звичаї колядування й щедрювання — до 1930-х років (до утворення колгоспів), у 1960-х — до початку 1970-х років (у період хрущовської «відлиги»). У роки війни і злиденні повоєнні часи святочні молодіжні обходи дворів припинилися. З середини 1970-х років колядування знову опинилися під забороною влади.

Традиції щедрювання відродилися вже після здобуття Україною незалежності. Різдвяно-новорічні обходи супроводжувалися *рядженням*: хлопці перевдягалися дівчатами, одягали вивернуті кожухи. Проте ці травестійні й зооморфні перевдягання, які мали магічну основу, набули вже суто розважального характеру. У деяких селах на різдвяно-новорічні свята з дроту та сіна хлопці виготовляли *козу* (або *козла*), з якою бігали у вивернутих кожухах вулицею — «лякали людей» (ЦСМ). Тобто атрибут старовинного аграрно-магічного обряду перетворився на жартівливе святкове страховисько. *Маланкували* (щедрювали) на Новий рік за юліанським календарем — 13 січня. При цьому виконували розповсюджену старовинну щедрівку «Маланка ходила, Василька просила». Іноді, не знаючи обрядових пісень, колядники і щедрувальниці «співали, що попало».

У с. Шапарівка Н. О. Чередниченко розповіла про щедрювання дітей у голодний повоєнний час: «А на Маланку це ми ідемо зі школи і починаємо у кожну хату маланкувати <...>. Виносили то пиріжок, то пампушки <...>. Один робив на Донбасі і всігди привозив бублики. Ми стали маланкувати, і він виносить і дає всім по бублику. Боже, бублики! Ми постояли, постояли. Давайте ще підемо, хороше дають. Він як виходе, як гляне — йдуть ті самі. «Сідайте на призьбу, щоб я нікого не минув, щоб усім дав». Ми повсідалися, так він батогом» (ЧНО).

У середині ХХ ст. збереглися цілком традиційні різдвяно-новорічні ворожіння: «Считали палки на заборах — там п'ята чи одинадцята, як вона гола, без кожуре — бідний жених буде, а як у кожурі — буде багатий. Сапог там кидали через хату чи через сарай — куди упаде халявкою, туди будеш заміж іти» (ЦСМ). Поширеним звичаєм, що зберігся до сьогодні, було засівання в перший день Нового року.

На Масляну готували традиційну їжу: як в українських, так і російських селах це були і вареники з сиром, і млинці. У 1950—1960-х роках в українських селах на Масляну існував звичай

палити козла: на пагорбі встановлювали антропоморфне опудало, яке скидали на землю й запалювали. Присутні при цьому дівчата, парубки, молоді одружені пари перестрибували через вогонь. Раніше цей обряд був родинним — *козла* палив кожний двір (ЛТП). За змістом цей обряд наслідує характерне для російської обрядовості ритуальне знищення опудала, що символізувало зиму, смерть, і масничні багаття. Назва ж нагадує про традиційний у Старобільському повіті ігровий обряд *закопування козла*, яким закінчувався Масляний тиждень. Трансформацією обряду *спалювання козла* можна вважати сучасну дитячу розвагу пускати з гори запалені скати, що також називається *палити козла*. У російських селах на Масляну традиційно каталися на конях, спускалися з гір на санчатах.

На свято Сорока святих повсюдно випікали орнітоморфне печиво, яке називалося *горобці*. Його клали на столі, на підвіконнях, роздавали дітям.

У середині ХХ ст. зберігався троїцький обряд прикрашання домівок зеленню. Щойно змазану долівку встеляли зібраними дівчатами травами: чебрецем, полином, чистотилом, пижмом (канупером) та іншими травами й польовими квітами. На столах, у кутках хати, на підвіконнях накладали любисток, чебрець, канупер, ковил, гілки липи. На ворота чіпляли зелені гілки, обов'язково осики, яку вважали оберегом від відьом і лихих людей. На третій день траву збирали, сушили і зберігали протягом року. Клечальним травам надавали лікувальних властивостей. Відваром цих трав мили голову при головному болю, давали пити хворим, у ньому купали немовлят (ЧНО; ЦСМ). Звичай прикрашати домівки зеленню зберігається й нині. Цікавий звичай, пов'язаний з клечальною осикою, повідомили в с. Паньківка. Якщо в родині була маленька дитина, то її зрізані нігтики клали в отвір, просвердлений у дереві, і закривали його кілком з осики. Вважалося, що як ростиме дерево, так ростиме й дитина (ССТ).

На свято Івана Купала дівчата плели вінки й пускали їх на воді, але ставилися до цього ворожіння скептично: «Він всігди за течією пливе». Там, де не було річки, вінки несли на город і надівали на капусту — «щоб капуста росла». Зберігався звичай запалювати багаття й стрибати через нього. Зміст цих дій пояснювали традицією — «бо так треба». До середини ХХ ст. побутували легенди про чарівну квітку папороті, однак ставлення до них було скептичним: «А ще кажуть, що у цей день під Івана Купала надо висидіти під папоротником. Який він папоротник, покажіть. Показували обикновенний топінатур, репа по-нашому. Так там воно зацвіте, цвіток зірвеш. Так тоді гоняться» (ГМП).

Таким чином, можна підсумувати, що в традиційно-побутовій культурі Білокуракинщини відтворені основні риси слобожанської культури. Тут представлена культура українців і росіян, які, зберігаючи етнічну ідентичність, відчувають певний обопільний вплив. Постійні імміграційні потоки зумовлюють різноманіття окремих компонентів культури, що, наприклад, яскраво позначилося на жіночому костюмі. У середині ХХ ст. останні компоненти традиційного вбрання остаточно вийшли з ужитку. У цей період ще продовжували виготовляти рушники, які зберігали обрядову функцію. Проте традиційна біхромна вишивка хрестиком змінилася поліхромною гладдю. Протягом першої половини ХХ ст. активно відбувалася еволюція обрядовості в напрямі спрощення структури і зниження семіотичного статусу обрядових дій та атрибутів. Найбільш сталими виявилися ті компоненти обрядів, які відповідають новітнім формам комунікації, а саме: застілля, обдаровування дітей, колективні розваги тощо. Зберігаються також основні традиції весілля як обряду, пов'язаного з важливою зміною соціального статусу людини і значним психологічним навантаженням. Регіональні особливості позначаються в конкретних формах побутування матеріальних і духовних компонентів культури.

З етнографії східних і південних земель України

1. Віхрова Т. В. Звіт про автоетнографічну експедицію по селах Новоайдарського району Луганської області, здійснену в травні – червні 2002 р. – Приватний архів Т. Віхрової.

2. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края. Старобельский уезд. / под ред. В. В. Иванова. – Харьков : Харьковский губернский статистический комитет, 1898. – 1012 с.

3. Историческая хронология Харьковской губернии / сост. К. П. Щелков. – Харьков : САГА, 2007. – 378 с. – (Репринтное издание).

4. Ключко Т. М. Дукачі з колекції Луганського обласного краєзнавчого музею // Традиційно-побутова культура Луганщини кінця XIX –

XX століття : зб. наук. ст. – Луганськ : ТОВ «Прес-експрес», 2013. – 464 с. – (Серія «Краєзнавчі записки». – Вип. 6).

5. Населення Луганської області (За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – Луганськ : Луганське обласне управління статистики, 2003. – 305 с.

6. Спаський І. Г. Дукачі і дукачі України : історико-нумізматичне дослідження. – Київ : Наукова думка, 1970. – 168 с.

7. Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье: История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX–XX века). – Москва : Наука, 1988. – 256 с.

Список інформантів

ГМП – Гринько Марія Павлівна, 1936 р. н. Записала Т. Віхрова 2 червня 2007 р. у с. Лізине Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ЛВІ – Лаптев Василь Іванович, 1960 р. н. Записала Т. Віхрова 8 червня 2007 р. в смт Білокуракине Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ЛТП – Лапта Тамара Павлівна, 1943 р. н. Записала Т. Віхрова 2 червня 2007 р. у с. Лізине Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ПВІ – Пономаренко Віра Іллівна, 1938 р. н. Записала Т. Віхрова 2 червня 2007 р. у с. Лізине Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ПОА – Пенькова Олена Андріївна, 1957 р. н. Записала Т. Віхрова 6 червня 2007 р. у с. Коноплянівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

СММ – Степанова Марфа Максимівна, 1910 р. н. Записала Т. Віхрова 3–6 червня 2007 р. у с. Коноплянівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

СПМ – Степанова Параскева Михайлівна, 1935 р. н. Записала Т. Віхрова 6 червня 2007 р. у с. Коноплянівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ССТ – Світлична Серафима Трохимівна, 1943 р. н. Записала Т. Віхрова 7 червня 2007 р. у с. Паньківка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ТМК – Тарасенко Марія Костянтинівна, 1941 р. н. Записала Т. Віхрова 9 червня 2007 р. у с. Бунчуківка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ТОП – Тарасенко Олександра Павлівна, 1919 р. н. Записала Т. Віхрова 5 червня 2007 р. у с. Шовкунівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ЦСМ – Циганок Серафима Максимівна, 1939 р. н. Записала Т. Віхрова 4 червня 2007 р. у с. Цілуйкове Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ЧНО – Чередниченко Ніна Олексіївна, 1941 р. н. Записала Т. Віхрова 3 червня 2007 р. у с. Шапарівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.

ЩПЯ – Щербаченко Поліна Яківна, 1929 р. н. Записала Т. Віхрова 3 червня 2007 р. у с. Шапарівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.